

Sławomir H. Zaręba

"Rytuały w młodzieżowym świecie.
Studium socjologiczne", Maria
Sroczyńska, Kraków 2013 : [recenzja]

Seminare. Poszukiwania naukowe 35/1, 197-200

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

dać się ryzykowna. Autorce udało się jednak ten zamysł w pełni zrealizować, czego dowodzą podjęte w pracy analizy i przyjęta metodologia, poparta obszerną literaturą. Liczne barwne reprodukcje malarzkich fresków niewątpliwie podnoszą atrakcyjność opisywanej publikacji. Ich zamieszczenie wydaje się tym bardziej uzasadnione, że autorka przywołuje te freski w kontekście analizowanych kompozycji muzycznych. Praca jest ponadto bogato ilustrowana przykładami nutowymi, precyzyjnie i drobiazgowo opisanymi, dzięki którym łatwiej czytelnikowi podążać za wywodami autorki.

Marcin Tadeusz Łukaszewski
Wydział Dyrygentury Chóralnej, Edukacji Muzycznej,
Muzyki Kościelnej, Rytmiki i Tańca UMFC, Warszawa

Maria Sroczyńska, *Rytuały w młodziżowym świecie. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo FALL, Kraków 2013, ss. 345.

Autorka monografii zatytułowanej *Rytuały w młodziżowym świecie. Studium socjologiczne* jest nauczycielem akademickim, doktorem socjologii religii, uczestniczką seminarium u czołowego, polskiego socjologa religii Edwarda Ciupaka. Mimo że posiada na swoim koncie imponującą liczbę publikacji naukowych, również i tym razem napisała książkę o charakterze naukowym, dotyczącą tym razem szeroko pojętej problematyki rytuałów obecnych w środowisku młodzieży. Jest to też kontynuacja jej eksploracji badawczych z tego zakresu.

Co najmniej z dwóch powodów recenzowana książka budzi moje szczególne zainteresowanie. Otóż, po pierwsze, że jej głównym bohaterem jest młodzież, zbiorowość wyjątkowo mi bliska, czemu daję wyraz w moich badaniach empirycznych i opracowaniach. O tej też zbiorowości przed wieloma laty pisała socjolog kultury A. Kłoskowska, że stanowi ważny element w procesie historycznego rozwoju kulturalnych przeobrażeń¹. Po drugie zaś, samo zagadnienie rytuału, które nie jest czynnością indywidualną, lecz społeczną, angażującą grupę ludzi podzielających wspólne oczekiwania i wartości, bez którego – jak pisał W. Piwowarski – „życie społeczne staje się utylitarne, wyrachowane i zatimizowane”. Dodawał przy tym, że rytuał jest „jednym z najbardziej skutecznych sposobów socjalizacji, która obejmuje nie tylko przekaz dziedzictwa kulturowego, ale także przystosowanie się do wartości i sposobów życia narzucanych przez tradycję i społeczeństwo”². Już w tym miejscu trzeba zaznaczyć, że to połączenie socjologii młodzieży z socjologią rytuału jest trafionym zabiegiem, za który Autorce należy się uznanie. Problematyka rytuałów sytuuje się na pograniczu socjologii religii i antropologii kultury. Stanowi ważną część tzw. socjologii codzienności – stosunkowo nowego trendu analiz, który skupia uwagę na rytualnych czynnościach podejmowanych przez jednostki w czasie swojej aktywności. Będą to więc przede wszystkim analizy stylu życia, preferencje wyboru określonych wartości i kierowanie się wybranymi ideałami. Socjolog J. Baniak zwraca przy tym uwagę, że w rytuale dostrzega się zachowania stereotypowe, powtarzające się z pewną regularnością, dlatego są przewidywane w swej formie³. I tu pytanie nasuwa się samo: Czy faktycznie tak nie dzieje się w środowisku młodzieży?

Recenzowana książka składa się z wstępu, sześciu rozdziałów (w tym pierwszy o charakterze wybitnie teoretycznym, pozostałe skoncentrowane są na wynikach badań empirycznych) oraz zakończenia-podsumowania. Już na początku warto podkreślić profesjonalne wydanie pracy, które

¹ Por. A. Kłoskowska, *Socjologia młodzieży: przegląd koncepcji*, Kultura i Społeczeństwo (1987)2, s. 19-37.

² W. Piwowarski, *Socjologia religii*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1996, s. 203-204.

³ Por. J. Baniak, *Rytuał*, w: *Leksykon socjologii religii*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, J. Mariański, Verbinum, Warszawa 2004, s. 354-357.

oprócz wymienionych treści posiada również indeks nazwisk oraz indeks rzeczowy, a także angielskie streszczenie (*summary*) oraz spis treści również w tym języku. Graficzny układ treści prezentuje się jako uporządkowany, bez nadmiernej ornamentyki spotykanej niekiedy w tego rodzaju publikacjach. Już sama konstrukcja książki czyni ją bardzo interesującą.

We wstępie Autorka nakreśla pole badawcze swojej analizy: „W szczególny sposób interesują mnie nastawienia, preferencje i znaczenia przypisywane przez młodzież maturalną regionu świętokrzyskiego różnym typom rytuałów – religijnym, mieszanym i świeckim. [...] Pytania badawcze wiążą się z próbą określenia specyfiki rytualnego uniwersum, posiadanego przez młodzież maturalną, sposobu oddziaływania mechanizmów instytucjonalizacji i prywatyzacji na sferę rytualną, odtworzenia roli instytucji socjalizacyjnych w procesie transmisji rytuałów, a także ukazania niektórych związków między aktywnością rytualną młodzieży a cechami więzi społecznej” (s. 12-13). Trzeba przyznać, że zadanie postawione we wstępie odznacza się złożonością i holistycznym potraktowaniem tematu. Rytuał został tu potraktowany jako istotna część procesu socjalizacji zachodzącego przede wszystkim w grupach pierwotnych, takich jak rodzina czy najbliższy krąg koleżeński. Należy mocno podkreślić więziotwórczą rolę rytuału w każdej zbiorowości ludzkiej – taka jest zresztą jego główna funkcja polegająca na integracji społeczności w obliczu jakiegoś ważnego wydarzenia. Autorka postawiła sobie we wstępie trudne zadanie dotarcia i zarazem opisanie pewnych orientacji rytualnych młodzieży, według których porządkuje ona swoją złożoną codzienność.

Rozdział pierwszy stanowi wprowadzenie w teoretyczną panoramę rytuałów obecnych w życiu każdej zbiorowości. Autorka referuje istotę i zakres znaczeniowy rytuału, a następnie przechodzi do opisu tego fenomenu w perspektywie teorii dramaturgicznej, funkcjonalnej oraz komunikacyjnej. Po tym teoretycznym wprowadzeniu dokonuje typologizacji rytuałów. Należy zaznaczyć, że wszystkie wyjaśnienia oparte są na dobrze dobranej literaturze przedmiotu, co widoczne jest w przypisach. Maria Sroczyńska odwołuje się zarówno do klasyków, takich jak E. Durkheim czy B. Malinowski, jak również do literatury możliwie najnowszej (publikacje z 2011 r.). Autorka swoje przemyślenia przedstawia głównie w odniesieniu do rytuału religijnego, dając temu wyraz już na początku rozdziału 1. – „Ważne miejsce posiadają badania prowadzone przez socjologów religii, wszak rytuał religijny był w pewnym sensie pierwowzorem dla badań teoretycznych i empirycznych nad innymi typami czynności symbolicznych, na przykład rytuałami mieszanymi lub cywilnymi” (s. 15). Patrzenie na rytuały w perspektywie tylko i wyłącznie religijności nie jest jednak do końca uprawomocnione. Istnieje cała sfera symboliczna, która *de facto* odnosi się do środowiska profanicznego, związanego z dniem powszednim. Jednak w ujęciu całej lektury zaproponowana tutaj przez Autorkę operacjonalizacja rytuałów okazuje się być bardzo pomocna i zarazem użyteczna w analizie, trudno traktować ją więc jako poważny zarzut odnoszący się do wspomnianego ujęcia.

Poważniejszym mankamentem wydaje się natomiast zamysł Autorki, aby teorię rytuału ograniczyć tylko do tego jednego rozdziału. Omawiane w nim perspektywy nie są w stanie możliwe wyczerpująco zreferować miejsca rytuału w społeczeństwie ponowoczesnym, chociaż niewątpliwie opisują go w sposób elementarny, podstawowy. Jest to jednak taka optyka, która w przypadku tego rodzaju opracowania wydaje się za mocno uproszczona. Autorka nie daje możliwości wykazania się swoimi wiadomościami teoretycznymi ani tym bardziej kwerendą źródeł. Ten mankament rzutował będzie na dalszą ocenę pracy. Na tym poziomie naukowym oczekiwałbym (przecież jest ekspertem w tej dziedzinie), aby kontekst teoretyczny ujmowała możliwie wyczerpująco, gdyż dowodzi to merytoryczności jej warsztatu badawczego, stanowi też o orientacji w problematyce i ogólnym odczytaniu, przyczyniającym się do lepszego zrozumienia badanych kwestii. Takie potraktowanie teorii naraża również Autorkę na zarzut pobieżności i niezbyt dokładnego przemyślenia koncepcji swojej pracy, co z kolei wpływa na odczytanie jej jako raczej raportu badawczego z przeprowadzanej analizy, a nie pełnowartościowej pracy naukowej. Nigdy nie należy zapominać, że w socjologii teoria i empiria mają równoważne znaczenie.

Rozdział drugi skupia się na przedstawieniu teoretycznych i metodologicznych założeń badań własnych, stanowiąc do nich prawdziwe wprowadzenie. Nakreślony został tutaj także ich kontekst. Autorka trafnie dobiera poszczególnych badaczy rytuałów i opisuje rezultaty ich wcześniejszych ustaleń (m.in. J.-C. Kaufmann, J. Mariański czy K. Dobbeleare). Ciekawe wydaje się także nawiązanie do głównych cech tzw. socjologii młodzieży. Autorka podaje również: „na podstawie literatury przedmiotu oraz badań autorskich przyjęto, iż podstawową zmienną są orientacje rytualne młodzieży, identyfikowalne z trzema subkategoriami. Orientacje na rytuały religijne (ORR), mieszane (ORM) i świeckie (ORŚ) rozpatruję w kontekście preferencji i znaczeń przypisywanym czynnościom symbolicznym związanym z [...] ukierunkowaniem [...] na obecność sacrum jako nadrzędnej wartości, zakładającej «istnienie czegoś radykalnie innego», o charakterze pozaempirycznym” (s. 64). Fakt zastosowania indeksacji jest tutaj jej mocną stroną, pomagającą w dotarciu do sedna problemu i zarazem porządkującą jego obszar statystyczny. Również zastosowanie triangulacji metod ilościowych i jakościowych skłaniają do wniosku o dobrym warsztacie metodologicznym zaprezentowanym w niniejszej pracy. Warto zaznaczyć również fakt dołączenia aneksów do publikacji.

Kolejna część pracy dotyczy umiejscowienia sfery sakralnej w systemie wartości młodzieży maturalnej. Opisane są tutaj wyniki badań własnych. Wyniki przedstawiono w sposób ciekawy i poprawny metodologicznie. Zastosowana statystyka nie jest banalna i zawiera konglomerat operacji probabilistycznych charakterystycznych dla analiz rozbudowanych (np. korelacja rang Spearmana, jednoczynnikowa analiza wariancji). Ma tutaj także miejsce zaznaczona już wyżej triangulacja – ilościowe aspekty zmiennych są odnoszone do wypowiedzi respondentów, które zostały uchwycone przez procedurę wywiadu rozumiejącego. Nieco jednak niezrozumiałe wydaje się oznaczanie wypowiedzi respondentów poprzez podanie ich imienia. Takie kategoryzowanie nic nie wnosi do analiz. Nie dość, że nie jest nigdzie stosowane, to jeszcze narusza sferę anonimowości. Autorka może spotkać się z takimi zarzutami. Klasyczne oznaczenia wypowiedzi respondentów są przecież podaniem tylko i wyłącznie ich najważniejszych cech społeczno-demograficznych, które dużo trafniej opisywać mogą daną zbiorowość (np. płeć, wiek, rodzaj szkoły).

Najbardziej rozbudowaną częścią pracy jest rozdział czwarty, w którym znajduje się opis orientacji młodzieży na rytuały religijne. Również tutaj opis respondentów z transkrypcji wywiadu jest niestandardowy. Poza tym Autorka trafnie i rzetelnie opisuje wyniki swoich analiz, przedstawiając przy tym zestawienia (tabele, wykresy), które w graficzny i zarazem przejrzysty sposób porządkują materiał. Konkluzją będzie tutaj stwierdzenie: „Młodzi ludzie, uczestnicząc w rytach, które mają zarazem charakter obrzędów religijnych, odwołują się powszechnie do integracyjno-afiliacyjnych wartości życia rodzinnego. [...] Świadczy to o akcentowaniu przez młodzież [...] pozareligijnych funkcji rytów, które odnoszą się do kontekstu społeczno-kulturowego, egzystencjalnego i tożsamościowego” (s. 187).

Kolejny rozdział prezentuje orientacje młodzieży na rytuały mieszane i świeckie. Opisane są postawy wobec rytuałów narodowych i państwowych, sytuacje inicjacyjne młodzieży (np. okres „studniówki”, matura), także inicjacja życia seksualnego wyrażającego wg wskazań maturzystów dorosłość. Autorka podnosi również kontekst instytucji w zachowaniu rytuałów. Bardzo ważna wydaje się w tym kontekście przywołana konkluzja: „Młodzi ludzie wchodzący w dorosłość w znacznej mierze doświadczają antynomiczności społecznych światów, z jednej strony związanych z przeszłością, odwołującą się do stabilnych rysów z ich dzieciństwa, z drugiej zaś – poddawanych gwałtownym przemianom, stawiającym pod znakiem zapytania przyszłość oswojonej rzeczywistości rytualnej” (s. 232). Sytuacja rytualna w kontekście kategorii młodzieży wydaje się więc płynna i niedookreślona – jest to wniosek korespondujący ze znanymi wynikami analiz na podobny temat, więc nie ma tutaj pierwiastka nowości.

Ostatnia część monografii jest jej wstępnym podsumowaniem. Warto podkreślić tutaj zastosowanie narzędzia analizy wieloczynnikowej (wieloczynnikowej SWS) jako wstępu do indeksacji badanej problematyki. Szczególnie zastosowanie histogramów częstości dla danych rytuałów (ORR – s. 238, ORM – s. 239, ORŚ – s. 240) stanowi tutaj swego rodzaju porządkowanie materiału. Zasto-

sowane narzędzia statystyczne nie są ponadto banalne, zawierają bowiem wszystkie te cechy, dzięki którym można badać dane zjawisko w sposób jak najbardziej precyzyjny. Doskonałym przykładem jest zastosowana przez Autorkę analiza wieloczynnikowa.

Warto zaznaczyć, że w zakończeniu zastosowane są również nowoczesne narzędzia statystyczne, tym razem służące do selekcji posiadanego materiału empirycznego. Jednym z nich jest niewątpliwie opisany na stronie 264 test KMO. Pewną słabością podsumowania wydaje się jednak być brak szerszej prognozy dla dalszego modyfikowania kwestii rytuałów w życiu młodzieży wkraczającej w dorosłość. Autorka w ostatnich dwóch zdaniach stwierdza lakonicznie: „W tej perspektywie los rytuału nie wydaje się jednak zagrożony. Rytualność moich respondentów, maturzystów z regionu świętokrzyskiego, stanowi dowód potwierdzający autentyczność tej tezy” (s. 266). Podobnie jak w przypadku zarzutu o brak wprowadzenia teoretycznego, tak również tutaj wydaje się, że perspektywa nie została ukazana ze wszystkimi jej aspektami.

Podsumowując, chciałbym podkreślić, że pomimo pewnych mankamentów i uwag krytycznych wymienionych powyżej, książka Marii Sroczyńskiej posiada istotne znaczenie dla analizy rytuałów. Jest – można powiedzieć – kontynuacją i ważnym, kolejnym krokiem w kierunku – jaki przed laty wyznaczali tacy badacze rytuałów (świeckich, religijnych i mieszanych), jak na przykład: R. Bocoock, E. Leach, M. Mead, J. Wach, J. Wysocki, W. Piwowarski, J. Baniak – rozwoju socjologii rytuałów. Niewątpliwie opracowanie *Rytuały w młodzieżowym świecie. Studium socjologiczne* autorstwa Marii Sroczyńskiej warto przeczytać i zarekomendować go innym. Warto też wykorzystać w dydaktyce jako lekturę wszędzie tam, gdzie w akademickim programie nauczania znajduje się socjologia młodzieży.

Ks. Sławomir H. Zaręba

Instytut Socjologii

Wydział Nauk Historycznych i Społecznych, UKSW

Obywatelstwo na progu XXI wieku. Konteksty prawne i kulturowe, red. M. Ząbek, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego, Biuro Krajowe UNCHR w Polsce, Międzynarodowe Centrum Dialogu Międzykulturowego i Międzyreligijnego UKSW, Warszawa 2013, ss. 256.

Publikacja *Obywatelstwo na progu XXI wieku. Konteksty prawne i kulturowe* jest zbiorem tekstów, które powstały na podstawie referatów wygłoszonych na konferencji pt. *Zagadnienia obywatelstwa na progu XXI wieku*, która odbyła się 17 stycznia 2013 r. w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Przedstawione w książce teksty poruszają rozmaite konteksty i wymiary obywatelstwa. Autorzy opracowania zgadzają się co do jednego, że współcześnie istnieje tendencja do daleko nieraz idącego przekształcenia kategorii obywatelstwa, rozciągnięcia lub – przeciwnie – zawężenia jego znaczenia. Kiedy mowa o „obywatelstwie”, kojarzone jest ono ze związkiem osoby z państwem (czasem narodem) oraz jej sytuacją wynikającą z bycia obywatelem tego państwa. Przez pryzmat obywatelstwa identyfikuje się daną osobę jako pozostającą w prawnej więzi z tym, a nie innym państwem, z perspektywy obywatelstwa patrzy się też na pozycję prawną osoby w państwie mierzoną prawami i obowiązkami wzajemnymi osoby i państwa.

Książkę otwiera słowo wstępne Dyrektora Biura Krajowego UNHCR w Polsce Ernesta Zienkiewicza o ważności kwestii obywatelstwa i ważności kampanii na rzecz przystępowania państw do Konwencji w sprawie ograniczenia bezpaństwowości (s. 7). Po nim następuje wprowadzenie Macieja Ząbka. Autorzy obu tekstów stwierdzają, że obywatelstwo miało być skuteczną realizacją oświeceniowych idei wolności i równości. Prawo do równości jednak często staje w konflikcie z prawem do różnicy, czyli m.in. do własnej tożsamości, stanowiąc poważny problem idei obywatelstwa.